

УДК 343.48/49:343.575(497.1)"1936/1945"(093.2)
94:[338.45:661.12(497.1)"1936/1945"(093.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2018.2.jov.67-88>

Оригинални научни рад

Примљен: 2. 2. 2018.

Прихваћен: 19. 3. 2018.

Владан ЈОВАНОВИЋ

Институт за новију историју Србије

vladanjovanovic@gmail.com

Скопска фабрика алкалоида браће Огњановић 1936–1945.*

Апстракт: Овај чланак, заснован на неистраженој архивској грађи, представља покушај реконструкције делатности *Југословенске фабрике алкалоида С. & Ф. Огњановић* у Скопљу која је после национализације 1945. наставила са радом као државно предузеће *Алкалоид-Скопје*. Чланак доноси фактографске појединости и анализу пословног развоја браће Огњановић, који су од произвођача сирева и млечних производа постали водећи (легални) прерађивачи сировог опијума у Југославији. У раду ћемо показати како је њихово упуштање у илегалну производњу и крујумчарење водило заоштравању југословенско-америчких привредних односа, угрозивши извоз македонског опијума у САД.

Кључне речи: опијум, фабрика алкалоида, хероин, кријумчарење, Скопље, Краљевина Југославија

У настојању да оживе привреду својих балканских територија турске власти су почетком 19. века, уместо некада рентабилне производње сировог памука која је посустајала пред јефтином америчком конкуренцијом на европским пијацама, донеле у Повардарје семе белог мака.¹ Погодна клима, земљиште и јефтина али вешта

* Чланак је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (Но 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Милан Влајинац, *Историја производње памука*, (Београд: Штампарија „Св. Сава“, 1927).

радна снага допринели су да се до 1910. на простору Вардарске Македоније из чаура мака годишње производи 100–200 тона сировог опијума, да би се у наредној деценији производња преполовила са тенденцијом даљег пада.² Томе су допринели уситњавање бивших турских велепоседа, исељавање искусне (турске) радне снаге, као и „диктатура“ солунских извозних фирми која је трајала до почетка 30-их година 20. века. Тада је југословенска држава, увидевши исплативост ове пољопривредне културе, преузела откупни и извозни монопол.³

Значај македонског опијума као фармацеутске сировине из које су екстраховани *алкалоиди* заснивао се на изузетно високом садржају морфина (16%) због чега је извожен водећим немачким, швајцарским и француским прерађивачима све до 1929,⁴ када су готово читаву годишњу продукцију почеле да откупљују америчке фармацеутске фабрике. У недостатку правних норми, које су успостављене тек пошто је Југославија сходно одредбама Женевске опијумске конвенције донела Закон о опојним дрогама (1931), феномен опијума је постао место преплитања крупних економских и политичких интереса са све озбиљнијим међународним импликацијама. У трговину опијумом умешали су се високи државни званичници (сенатори, народни посланици), конзулати и приватне банке које су „ломбардовањем“ фиктивних количина сировог опијума код државних банака уздрмале финансијско тржиште југа.⁵ Под таквим околностима

2 Antun Vrgoč, „Das mazedonische Opium“, *Archiv der Pharmazie*, vol. 267, issue 5 (1929), 364–370.

3 Предузећа солунске породице Шалом деценијама су доминирала опијумском трговином у Европи извозећи 9/10 сировог опијума произведеног у Вардарској Македонији. Од 1932. искључиво право откупа ове квалитетне фармацеутске сировине југословенска држава је доделила повереницима новооснованог Привилегованог акционарског друштва за извоз земаљских производа (ПРИЗАД-у), односно његовом опијумском одељењу (ЈУЗОП-у).

4 Архив Југославије (АЈ), Фонд Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви, Деловодни протоколи (159), фасц. 7, арх. јед. 10/1, Министарство иностраних послова Краљевској сталној делегацији при Друштву народа, 22. 7. 1929, „Преглед извоза опиума за целу 1928. годину“.

5 Иван М. Бецић, „Банка `Стара Србија“, *Зборник радова Филозофског факултета*, год. XLIV, бр. 1/2014, (Косовска Митровица, 2014), 421; Владан Јовановић, „Македонски опијум: о финансијским и политичким размерама феномена (1918–1941)“, *Годишњак за друштвену историју*, год. XVI, св. 3/2016, 74–75.

сазрела је идеја о отварању постројења за прераду опијума у самом средишту сировинске зоне – Скопљу.⁶

Одсуство историографских радова о овако важној економској али и друштвеној теми може указати на недостатак релевантних писаних трагова,⁷ иако се он може надоместити коришћењем докумената неколико фондова Архива Југославије и записника са седница Саветодавне опијумске комисије Друштва народа. Стога је овај чланак конципиран тако да, скицирањем пословних почетака власника скопске фабрике алкалоида Софронија и Филипа Огњановића, укаже на континуитет праксе и након промене њихове основне делатности. У посебном делу обрађен је период интернационализације њиховог контроверзног пословања, а посредством расположивих извора назначен је фактички статус фабрике током бугарске окупације и околности под којима је извршено њено подржављење у првим месецима социјалистичке Југославије.

Огњановићи – предузетници и/или кријумчари?

Када је имање угарског поджупана Јожефа Хертелендија у Бочару на северу Баната завршило у поседу Софронија Огњановића који се 1921. доселио из западне Македоније, овај дворач је међу мештанима остао познат управо по презимену новог власника. Заправо, у Бочару су се привремено настанили и Софроније и Филип – најстарији од деветорице браће Огњановић из Галичника, који су се у завичају бавили прерадом овчјег и козјег млека. Они су већ 1923. заједно са др Аурелом Пајжем, од кога су купили део имања поменутог угарског великаша, основали *Прву војвођанску фабрику разних сирева Огњановић–Пајж*. Млекара је имала своје погоне у Великој Кикинди и Беодри а бочарски качкаваљ са етикетом „Млекара Огњановић“ је преко Скопља и Солуна извожен у САД, Европу, Турску и Египат.⁸

6 Дотадашња југословенска индустрија алкалоида ослањала се на неколико испостава будимпештанских фармацеутских компанија у Загребу, а од 1931. и на фабрику хемијских производа у Храстнику.

7 *80 years Alkaloid Skopje: Health above all*, (Skopje: Alkaloid AD, 2016), 138.

8 Драган Ђ. Обрадовић, „Антропогеографска испитивања севернобанатског села Бочара по моделу Војислава С. Радовановића“, *Демографија. Међународни часопис за демографска и остала друштвена истраживања*, књ. 12, (Београд: Географски факултет, 2015), 129–130.

Марта 1938. Огњановићи су у Бочару подигли и хладњачу за млекарну која је носила назив *Софроније и Филип – синови Томе Огњановића*.⁹

Ова цртица о предузетничком духу двојице јужњака који своју породичну мануфактуру шире на север земље не би одударала од уобичајених пословних биографија у некадашњој југословенској краљевини да имена двојице Огњановића нису постала главна тема неколико заседања Саветодавне опијумске комисије Друштва народа у другој половини тридесетих година двадесетог века. Наиме, већ средином 20-их браћа Огњановић се увелико помињу у аферама везаним за кријумчарење македонског сировог опијума, веома траженог у фармацеутској индустрији због високог процента морфина који је садржао. Пишући о инвентивности шверцера који су опијум извозили у оквиру легалних контингената прехрамбених производа, филолог Тодор Маневић се индиректно осврнуо и на Огњановиће: „Један промућуран нашинац нашао опет да су осушене коже од охридских јегуља одличне мешинице које се могу испунити опијумом и послати у свет као *Made in Ohrid*. Кажу да и *Made in Galičnik* – шарпланински качкаваљ не садржи увек млеко и масло шарпланинских оваца“.¹⁰

Спекулације о кријумчарским активностима Огњановића добиле су на значају тек августа 1935. када је Министарство трговине и индустрије одобрило подизање постројења за прераду опијума крај пута Скопље–Велес, усред непрегледних поља белог мака. Наиме, индустријализација југословенске привреде и увођење државних монопола након Светске економске кризе отворили су питање сврсисходности прераде опијума у зони његове непосредне производње, што је са друге стране могло угрозити извоз америчким прерађивачима који су откупљивали целокупну годишњу производњу југословенског (македонског) опијума. У тако амбивалентној стратешкој позицији југословенска власт је прераду опијума препустила породици предузетника која је иза себе имала разрађене канале из-

9 После Другог светског рата млекара је национализована а до 1958. најмлађи од браће Огњановић (Крста) старао се о квалитету „бренда“, након чега се преселио у Београд. Иако је поред барањског *Беља* била најпознатији произвођач качкаваља, фабрика у Бочару је затворена 1975. године. Vlastimir Jankov, „Banatski sir i na astalu Bele kuće“ (2016), datum pristupa 20. 8. 2017, <https://mojbecej.rs/banatski-sir-na-astalu-bele-kuce>; Слободан Пашић, „Војвођанске приче: Бочар-село са три дворца“, *Вечерње новости*, 9. 11. 2016.

10 Тодор Маневић, „Опијум – злато Јужне Србије“, *Јужни преглед*, бр. 5, (Скопље, 1936), 183–184.

воза (млечних производа) у западну Европу и САД. Дозволу за израду алкалоида, деривата опијума и индијске конопље добило је управо предузеће браће Филипа и Софронија Огњановића из Галичника које се до тада бавило производњом сира и качкаваља. Одлуку власти нису могли променити ни протести скопске секције Хемијског друштва Краљевине Југославије против „нестручњака“, као ни гласине да су Огњановићи годинама уместо млечних производа извозили сирови опијум у Солун и Марсеј. Чим су 2. јануара 1936. добили од Министарства трговине одобрење за обављање делатности („индустријска радња за производњу опојних дрога“), браћа Софроније и Филип су стекли право представљања и потписивања у име нове фирме, чији је почетни капитал износио 3,5 милиона динара.¹¹ Већи део овог новца потицао је од браће Ледерер (Артура и Кароља), великопоседника из Чоке које су Огњановићи упознали током „банатске фазе“ своје млекарске индустрије.¹²

Капацитет скопске фабрике „вредних и предузимљивих Галичанаца“ при осмочасовном радном времену био је 35 тона сировог опијума годишње,¹³ што је чинило више од половине годишње југословенске продукције. Заједно са фабриком у Храстнику крај Цеља скопска фабрика алкалоида је могла прерадити читаву годишњу количину сировог опијума. Имајући у виду да су после 1932. године скоро 99% југословенског сировог опијума (35–48 тона годишње) откупљивале америчке фармацеутске компаније *Merck & Co.* и *Mallinckrodt Chemical Works*,¹⁴ Огњановићи су се, да би конкурисали америчким прерађивачима, снабдели најмодернијим машинама из Немачке и Шведске, отворили два погона, лабораторију и сопствену електроцентралу. Средином октобра 1936. њихову фабрику, у којој је радило петнаест радника, освештао је скопски митрополит

11 Нова дозвола Министарства трговине и индустрије бр. 27073 издата је скопској фабрици алкалоида 13. 10. 1937. године. АЈ, Фонд Министарство индустрије ФНРЈ (17), фасц. 43, арх. јед. 43, досије 10, Упитник о имовинско-правном стању индустријских предузећа, 1.

12 Алла Качева, Славица Христова, Татјана Ђорѓиовска, *Градот Скопје и формирањето граѓанска класа во периодот меѓу двете светски војни (1918–1941 год.) – од етнолошки аспект*, (Скопје: Музеј на град Скопје, 2002), 358.

13 „Зашто је Јужној Србији потребна индустрија прераде мака?“, *Самоуправа*, 2. новембар 1936.

14 АЈ, Фонд Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду (411), фасцикла 15, архивска јединица 28, листови 194–195, Извештај о раду Централног бироа у мају и јуну 1936.

Јосиф (Цвијовић). Занимљиво, овом чину нису присуствовали челници Вардарске бановине и града Скопља већ њихови помоћници.¹⁵

Међутим, већ крајем 1937. амерички делегат у Саветодавној опијумској комисији Друштва народа Стјуарт Фулер (Stuart J. Fuller) упозорио је на сумњиве активности скопске фабрике алкалоида која је, прикривајући праве податке о производњи деривата опијума, пустила у илегални промет читаву тону хероина и морфина (1.013 кг). Наиме, у званичном извештају „таксеног одељка“ Финансијске дирекције у Скопљу који су потписали Филип Огњановић и његов службеник Никола Јакимовић стоји да је до децембра 1937. у скопској фабрици прерађено 4.600 кг опијума у 16 „партија“, из чега је добијено 494 кг морфин-базе. Са друге стране, америчке власти су располагале податком да су Огњановићи прерадили скоро троструко више сировог опијума (11.434 кг) у 28 партија из чега је добијено 1.507 кг морфин-базе. Даље, у фингираном извештају Огњановића стоји да је прерађени опијум садржао свега 12% морфина иако је било познато да је македонски опијум захваљујући високом проценту морфина (14–16%) био најтраженија фармацеутска сировина. И сама Финансијска дирекција у Скопљу је посумњала у наведену „морфинажу“ па се обратила за мишљење Централном хигијенском заводу, али није добила одговор. Штавише, Фулер је имао у поседу још један извештај југословенског финансијског чиновника упућен министарствима трговине и народног здравља у коме се браћа Огњановић терете за кријумчарење сто килограма морфина. Амерички делегат у Женеви је тим поводом затражио информације од југословенске делегације о мерама које се предузимају за дисциплиновање ове контроверзне фабрике. Том приликом је поменуо и случај Ивана Ширјака у Загребу код кога су 19. новембра 1937. заплењена два килограма хероина направљеног у фабрици Огњановића.¹⁶ Премда југословенска статистика није бележила случајеве кријумчарења опијума, у су-

15 Владан Јовановић, „Илегални путеви југословенског опијума између два светска рата“, *Годишњак за друштвену историју* 3/2016, 77–78. - У име банске управе присуствовали су начелник Никола Димитријевић, уместо председника општине његов заменик др Петар Јовановић и архитекта Јосиф Михаиловић, те неколико народних посланика и „бројни Галичаници, суграђани браће Огњановић“. Софроније Огњановић је том приликом одржао говор у коме се захвалио краљевској влади на „визионарским схватањима“ усмереним ка привредном процвату „класичног Југа“.

16 АЈ, 159-36-23/XI, Драг. Михаиловић, „Извод реферата г. Фулера у преводу“, Женева, 3. 6. 1938.

седним земљама су хапшени шверцери који су опијум и његове деривате преносили управо из скопске фабрике. Грчка полиција је у Солуну и Атини ухапсила неколико кријумчара са дрогом произведеном у Скопљу.¹⁷ Даље деловање ове фабрике очито је водило компромитовању Југославије пред већ алармираним контролним органима Друштва народа.

Фабрика Огњановића као међународни проблем

Ситуација је измицала контроли како је у Београду регистровано још неколико кријумчарских група (Данила Томасовића, Ђорђа Стојановића и Петра Бркана) подређених организацији руског емигранта Јосифа Раскина¹⁸ чије су пошиљке плећене у северноамеричким лукама. То је био повод да јануара 1938. у Београд дође Самјуел Брамер (Samuel Brumer), саветник америчке амбасаде у Паризу,¹⁹ који је југословенским властима запретио „веома незгодним обртом“ уколико се не обуздају кријумчари дроге о којима је изнео веома прецизне податке. Брамер је представницима југословенске полиције предочио како су раније искључиво странци прерађивали југословенски опијум, али да су се у кратком року целокупна илегална прерада и промет нашли у рукама Југословена. Навео је позитиван пример Бугарске и Турске, које су искорениле своје кријумчаре, на шта су представници полиције Краљевине Југославије обећали бољу сарадњу обавестивши америчког госта о успешној сарадњи са аустријском полицијом која је резултирала хапшењем шверцера

17 Ahmed Hadka, „Forty years of the campaign against narcotic drugs in the UAR“, *UNODC Bulletin*, 1. 1. 1965, datum pristupa 20. 2. 2017, https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1965-01-01_4_page002.html

18 Јосиф Јудел Раскин је био истакнути вођа кријумчарске мреже Елија Елиопулоса која је транспортовала наркотику из Европе у САД. Мењао је места пребивалишта (Истамбул, Беч, Париз, Берлин) а јула 1933. нашао се и у Београду. *Advisory Committee on Traffic in Opium and Other Dangerous Drugs, Annex to documents*, Geneva, League of Nations, 23 July 1936, 7.

19 На иницијативу Харија Анслингера (Harry J. Anslinger), шефа Федералног бироа за наркотику, при америчкој амбасади у Паризу формирана је 1935. радна група агената за сузбијање шверца дроге из Европе за САД. Њоме је руководио бивши царински агент из Тексаса Алвин Шарф (Alvin Scharff) кога је 1937. заменио Чарли Дајер (Charlie Dyer). Брамер је био један од 46 агената које је овај амерички центар распоредио по најважнијим европским градовима. Douglas Valentine, *The Strength of the Wolf: The Secret History of America's War on Drugs*, (London – New York: Verso, 2004), 23–25.

из Скопља и Загреба. Уз патетично подсећање на америчку помоћ Србији током ратова 1912–1918. Брамер је изнео и конкретне замерке југословенском правосуђу, инспирисан случајем извесног Јанкуловића који је, након учешћа у опијумској афери у Немачкој, одмах по доласку у Југославију добио посао у фабрици Огњановића.²⁰

Свега неколико месеци касније Брамер се поново обрео у Београду и још жешће запретио југословенским властима потпуним ембаргом на увоз опијума у САД, овога пута због нових „пословних испада“ браће Огњановић.²¹ Шеф Трећег политичког одсека МИП-а је забележио како су га уочи поласка на састанак Мале антанте у Синаји посетила двојица саветника америчке амбасаде у Паризу – „Брумер и Вет,²² амерички чиновници који се баве сузбијањем илегалне трговине опијумом“. Састанак се завршио усменим договором да се даља сарадња на сузбијању кријумчарења дроге настави писаним путем између „америчког сервиса“ у Паризу и југословенског Трећег политичког одељења МИП-а.²³

У међувремену, нови комисијски преглед у скопској фабрици алкалоида априла 1938. показао је да су пословне књиге браће Огњановић и даље вођене примитивно, због чега су подаци о производним трошковима били потпуно недоступни. За разлику од педантне документације фабрике у Храстнику, Огњановићи су водили евиденцију само о споредним, али не и производним трошковима. Тако у њиховим књигама доминирају подаци о фабричкој библиотеци, мазиву и патенту, док о производњи алкалоида говоре свега три ставке (дужници, роба, сировина).²⁴ Притиснуто америчким претњама, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије је већ у мају 1938. забранило Огњановићима да и даље купују опијум на слободном тржишту. Уместо тога, њихова фабрика је преусмере-

20 Јовановић, „Илегални путеви“, 84.

21 АЈ, 159–36–23/ХI, Стална комисија за опојне дроге. Извештај о Десетом заседању одржаном 23–28. септембра 1938, 6–7.

22 Заправо, у питању је био Бернард Вејт (Bernard Wait), финансијски аташе америчке амбасаде у Паризу.

23 АЈ, 159–36–23/ХI, шеф Трећег политичког одсека МИП Краљевској сталној делегацији при Друштву народа, 14. 5. 1938.

24 АЈ, Фонд Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (65), фасц. 725, арх. јед. 1465, Рачун изравнања на дан 31. 12. 1937.

на на ПРИЗАД а при производним погонима је именован стални комесар како би се појачала државна контрола.²⁵

На 23. заседању Саветодавне комисије за опијум Друштва народа у Женеви јуна 1938. амерички делегат Фулер је у свом реферату изнео три нова случаја шверца и незаконите производње у скопској фабрици *C & F Огњановић*. У „мучној атмосфери“ југословенски делегати су се трудили да одобривоље америчке делегате статистикама о сузбијању илегалне трговине у Југославији, као и старим предлогом да се сва заплењена дрога без изузетка уништава. Фулер је дипломатски узвратио како „цени напор владе у Београду“, те да Вашингтон разуме препреке на које она наилази у борби са кријумчарењем опијума.²⁶ Утицајни директор Централног обавештајног бироа за наркотику у Каиру Томас Расел (Thomas W. Russel), на Балкану познатији као „Русел-паша“, био је директнији изјавивши како се у Југославији и даље илегално производи дрога која се редовно пљени у египатским и америчким лукама.²⁷

Чак и приликом легалног извоза морфина у Европу и Јужну Америку браћа Огњановић су дестабилизovala позицију Југославије као водећег извозника медицинског опијума јер су своје препарате, на изненађење фабрика из европског картела, продавали далеко испод цене и својеврсним „дампингом“ покушавали да се домогну легалног европског тржишта алкалоида. Осим што је турско-југословенска извозничка кооперација доведена у питање а европске фабрике најавиле прекид сарадње са Централним бироом у Цариграду,²⁸ ризично пословање Огњановића је претило да обори цену опијума у Америци и доведе до заједничког турско-иранског наступа ради истискивања југословенског опијума са тржишта САД-а, на коме је овај годинама доминирао. Америчка администрација је периодичним обуставама увоза југословенског опијума најављивала потпуни ембарго, па је ПРИЗАД затражио да се скопска фабрика алка-

25 АЈ, 159-36-23/XI, саветник Политичког одељења МИП Краљевској сталној делегацији, 31. 5. 1938.

26 Јовановић, „Илегални путеви“, 78.

27 АЈ, 159-36-23/XI, Божидар Вајић, саветник Централног хигијенског завода Краљевској сталној делегацији, 23. 6. 1938.

28 О турско-југословенском Централном бироу за извоз сировог опијума у Цариграду (1932-1941) више у: Vladan Virijević, Zdravko Deletić, „The Central Bureau of Opium in Constantinople: the Segment of Yugoslav-Turkish Economic Relations between the Two World Wars“, *Теме. Часопис за друштвене науке*, vol. XL/2, (Ниш, 2016), 597-612.

лоида хитно затвори „јер прети државним интересима“. Најоштрије притужбе на Огњановиће стизале су од две шведске фирме (*MM Sjoeberg* и *Bergstein-Stockholm*), француске фабрике *Ihno J. Bensussan*, као и белгијског *Coutelier Frères* који је био највећи потрошач југословенско-турског опијума.²⁹

У условима растућег одијума домаће и иностране јавности према пословном идентитету фабрике Огњановића, београдска полиција је 10. августа 1938. ухапсила Софронија Огњановића у његовом београдском стану запленивши том приликом 10 кг хероина. Огњановић је признао да је дрога била произведена у Скопљу а да је у Београду намеравао да је прода познатом кријумчару опијата Рихарду Лончару, са којим је раније договорио цену од 13.000 динара по килограму. Крајњи купац хероина био је неидентификовани француски држављанин. Огњановић је осуђен на 30 дана затвора и 50.000 динара, а Лончар на новчану казну од 20.000 динара. Пошто му је полиција током истраге конфисковала укупно 60 килограма хероина, Огњановић се обратио Министарству трговине и индустрије, али је његова жалба да му се врати „вишак“ заплењене робе одбачена као неоснована.³⁰

У свом извештају с краја августа 1938. Брамер је записао како је тих дана у Париз допутовао шеф београдске полиције Радомир Петровић, који је лично ислеђивао Огњановића у Београду. Он је америчким агентима открио да је Огњановићево хапшење омогућио Михаил Стамбуровски, руски емигрант и шверцер опијума кога је у међувремену заврбовала југословенска полиција али и амерички ервис у Паризу („my informer Stamburovsky“, наводи Брамер у извештају). Током саслушања, Софроније Огњановић је претио Петровићу позивајући се на своје наводне везе са Миланом Стојадиновићем и највишим државним функционерима. То очито није импресионирао шефа полиције, који му је на прилично груб начин изнудио признање о намери да прода заплењени хероин. Што је још важније, Петровић је након Огњановићевог хапшења посетио тадашњег министра трговине и индустрије др Милана Врбанића и обавестио га о „актуелној причи“ да је управо он – Врбанић – „имао

29 Јовановић, „Илегални путеви“, 79.

30 *Trafic de l'opium et autres drogues nuisibles, Rapports annuels des gouvernements pour 1938 Yougoslavie*, C. 59. M. 54. 1940. xi. [O.C./A. R. 1938/105], Société des nations, Genève, le 23 avril 1940, datum pristupa 14. 8. 2017. http://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-59-M-54-1940-XI_FR.pdf

интереса у фабрици Огњановића“. Према Петровићевим речима, Врбанић је „експлодирао од беса“ и наложио хитно затварање скопске фабрике како би отклонио сумње у своју умешаност у њене незаконите активности. Брамер је ово доживео као лични успех те је извештај одмах прослеђен Стјуарту Фулеру у Женеву и Харију Анслингеру у Вашингтон.³¹

Из заплешеног Огњановићевог пасоша откривено је да је често путовао у Грчку, али не и у друге државе. Међутим, код њега су приликом хапшења пронађени спискови са именима и адресама фирми које су постале предмет истраге америчких агената.³² У фокусу америчког сервиса у Паризу било је и неколико немачких, чехословачких, аустријских и швајцарских предузећа³³ којима је Огњановић само током јула 1937. извезао тоне „чаја од камилице“.³⁴

Међутим, Брамерово задовољство затварањем скопске фабрике није дуго трајало. Већ крајем октобра 1938. из ПРИЗАД-а су поново упозорили министра трговине и индустрије како их скопска фабрика непрекидно уцењује захтевајући да јој се омогући куповина сировог опијума по повлашћеној цени. Како би демонстрирали озбиљност својих претњи, браћа Огњановић су „форсираним радом“ и са свесно укалкулисаним губицима извозили алкалоиде испод цена које су важиле у европском картелу прерађивача сировог опијума.

31 National Archives at College Park, Maryland (NACP), Record Group: General Records of the Department of State (59), Division of Far Eastern Affairs, "Name files of suspected narcotics traffickers, 1927-1942", NAI 6101093, Entry 55D607, Box 10, ARC 2194829, A1 1487, S. Brumer, Memorandum for Mr. Wait, Paris, August 25, 1938. - На уступљеним копијама докумената из Државног архива у Мериленду захваљујем се колеги др Костису Коцинасу (Κωστής Γκοτσίνας), постдокторанту са Универзитета на Криту.

32 *Firma Butter Braun* (Leipzig), *Milchindustrie Berlin, Conrad Ruhmke* (Berlin), *Josef Linnemann* (Berlin), *Fritz Hirschberg* (New York), *Hans Wohler* (Berlin, Antwerp), *Dr. Jacob Giaconi* (Wien), *The Inetrnational Merchantile Industrial and Timber SA* (Paris), *Dr. H. C. Rauch* (Milano), *Albert Horn. Agentur und Kommission* (Berlin), *Arthur Marcuse* (Berlin).

33 *H. Van Pels & Wolff* (Hamburg), *Firma Chemsan Union* (Wien), *Hugo Tauber* (Bratislava), *Levanchy & Co.* (Lausanne).

34 NACP, RG 59, Division of Far Eastern Affairs, "Name files of suspected narcotics traffickers, 1927-1942", NAI 6101093, Entry 55D607, Box 10, ARC 2194829, A1 1487, S. Brumer, Memorandum for the Supervising Treasury Atache, Paris-France, Belgrade, September 9 1938. - Брамер је у свом извештају нагласио да се Софроније Огњановић и даље легално бавио млечном идустријом у Београду (?) те да је његова породица била у јаким везама са извесним Коленчевићем (Colencevic) у Солуну.

Генерални директор ПРИЗАД-а Едо Марковић је ту аутодеструктивну политику скопске фабрике објашњавао „нелегалним извозом опијата“ помоћу кога су Огњановићи покривали губитке у легалном извозу коме су тежили („својим форсираним радом, и уз губитак, *Југословенска фабрика алкалоида С&Ф Огњановић* жели доказати да може постојати и на бази легалног извоза“). Из тих разлога Марковић и његов помоћник др Ђирило Немец су у име ПРИЗАД-а затражили од Министарства трговине и индустрије „да се што хитније донесу потребне одлуке ради обустављања рада ове установе која штети земаљске интересе“.³⁵

На захтев секретара Друштва народа од 4. новембра 1938. да му се доставе информације о хапшењу Огњановића, саветник Политичког одељења Министарства иностраних послова је затражио дозволу од Министарства унутрашњих послова да уопште говори о фабрици Огњановића, за коју је тврдио да ствара велике проблеме у Женеви, нарочито код америчког делегата Фулера. Након одобрења, југословенском делегату у Женеви је стигао тражени извештај, у коме је потврђено да је Огњановић ухапшен у свом стану у Београду са десет килограма хероина те да је кажњен са 50.000 динара и месец дана затвора, што је била максимална казна по тадашњем опијумском закону.³⁶ Било је јасно да је кријумчарење имало уприште у необично толерантном југословенском правосуђу.³⁷ Будући да је кријумчарење настављено, агенти америчког сервиса у Паризу су поново запретили ембаргом, што је југословенске власти подстакло на размишљање о изменама Закона о опојним дрогама и поштравању казнене политике.

Пошто је, под притисцима утицајних фабрика из европског картела и америчке дипломатије, децембра 1938. у Београду донета драконска опијумска уредба, производња у Југославији је готово

35 АЈ, 65-1792-2931, Руководство Призада министру трговине и индустрије Николи Кабалину, 31. 10. 1938.

36 АЈ, 159-39-23/XI, саветник Политичког одељења МИП Министарству унутрашњих послова, 9. 11. 1938; М. Смиљанић, саветник МИП Краљевској сталној делегацији, пов. бр. 46, 4. 1. 1939.

37 Наиме, још почетком 1928. у Финансијском одбору Народне скупштине министар финансија је поднео предлог да се кријумчари ослободе царинско-кривичног поступка за дела до 5.000 динара, док је новчана казна за најтежа кријумчарска дела лимитирана на 50.000 динара. *Трговински гласник* 63, 21. март 1928, 3.

замрла.³⁸ Већ у марту 1939. отправник послова америчког посланства у Београду Џејмс Џојс је по налогу из Вашингтона „изразио захвалност америчке владе нашој влади на њеном веома успешном раду по питању сузбијања нелегалне трговине опијумом“.³⁹ У питању је било задовољство ликвидацијом старог опијумског законодавства које је за најтежа дела предвиђало симболичне казне, као у случају Софронија Огњановића. Нови закон је поштрио казнене мере али и ставио под државну контролу читаву опијумску производњу, чиме је Југославија била спремна да коначно прихвати примену спорног члана 23 Конвенције о сузбијању недозвољене трговине опојним дрогама из 1931. године.⁴⁰ На 24. заседању Саветодавне опијумске комисије почетком маја 1939. југословенски делегат др Стојан Гавриловић је упознао присутне са Уредбом о измени Закона о опојним дрогама и наводно добио „пријатељске и срдачне изјаве“ америчких делегата.⁴¹

Одолевајући спољним и унутрашњим притисцима, окретни Огњановићи су наставили са радом, основали домаћи картел прерађивача и, штавише, наметали сопствене услове државним надлештвима попут ПРИЗАД-а. Иако свесни механизма функционисања скопске фабрике, државни органи нису успели да сузбију њене илегалне активности. Доступни извори не пружају јасан одговор на питање изузетне отпорности скопске фабрике нити указују на евентуални политички извор протезирања овог контроверзног предузећа. Изузетак представљају посредне информације о „приватном интересу“ министра трговине Врбанића да се скопска фабрика одржи и хвалисању самог Софронија Огњановића о „блиским везама“ са Миланом Стојадиновићем. Било како било, скопска фабрика је наставила да несметано послује са неколико бечких фабрика (*Teerag, Tejessy&Glass*) као и са београдском трговачком кућом *Мишковић и Комп. Дрогерија на велико*.⁴²

38 Михајло Чучковић, *Опијумско питање и изгледи на преоријентацију привреде Јужне Србије*, (Скопље: Културна лига, 1939), 5.

39 АЈ, 159-39-23/XI, саветник Политичког одељења МИП-а Краљевској сталној делегацији, пов. бр. 5782, 23. 3. 1939.

40 АЈ, 159-39-23/XI, саветник Политичког одељења МИП-а М. Смиљанић сталном делегату у Женеви, пов. бр. 46, 4. 1. 1939.

41 АЈ, 159-36-23/XI, отправник послова у Сталној делегацији Политичком одељењу МИП, пов. бр. 407-409, 17. 5. 1939.

42 Јовановић, „Илегални путеви“, 79.

Ипак, суочене са кризом сировина, две водеће фабрике за прераду опијума – *Творница кемијских производа у Храстнику д. д. Цеље и Југословенска фабрика алкалоида С & Ф Огњановић* биле су принуђене да 2. јануара 1939. потпишу у Београду картелни уговор о заједничком наступу на иностраном тржишту у продаји алкалоида и препарата опијума. Обе фирме су могле пословати на простору читаве Југославије уз обавезу да једна другу месечно извештавају о купцу, количини, цени и начину паковања робе. Поред тога што су једна другој омогућиле увид у своје књиге и фактуре, ове две фабрике су након сваког тромесечја биле изложене супервизији Министарства трговине и индустрије. У случају кршења уговора, једна другој би плаћале пенале у вредности нефактурисане продаје.⁴³

Оба предузећа је заступао Илија К. Панић, у чијој су београдској канцеларији на Обилићевом венцу одржаване седнице картела, а у присуству изасланика Министарства трговине и тадашњег експерта за картелне режиме у индустрији Стевана Куколече.⁴⁴ Главне активности на седницама картела биле су усмерене на периодично увећање цене алкалоида, што је нека мања хемијска предузећа из Загреба приморало да затраже помоћ од надлежних органа Бановине Хрватске. Имуне на апеле мањих прерађивача, фабрике у Храстнику и Скопљу су крајем новембра 1940. затражиле ново повећање цене алкалоида за 50%, при том фалсификујући одобрење Савезу велидрогерија да поново подигне цене алкалоида. На најављено покупљење сировог опијума за долар по килограму реаговао је и Стјуарт Фулер, овога пута у својству америчког директора контроле за увоз опијума, који је запретио југословенском посланику у Вашингтону да ће САД поново затворити своје тржиште за југословенски опијум и окренути се Ирану.⁴⁵ Упоредо са вођењем домаћег картела произвођача опијума Огњановићи су наставили са кријумчарењем

43 Исто, 85.

44 Stevan Kukoleča, *Karteli i njihov značaj za jugoslovensku privredu*, (Beograd: Štamparija „Globus“, 1939), 83.

45 АЈ, Фонд Посланство Краљевине Југославије у САД – Вашингтон (371), фасц. 11, арх. јед. 14, л. 357, шифровани телеграм Константина Фотића упућен Министарству иностраних послова, пов. бр. 561, 23. 11. 1940. - У питању је била краткотрајна забрана увоза југословенског опијума из августа 1936. до које је дошло услед конфликта између југословенског и америчког делегата на седници Саветодавне опијумске комисије у Женеви. Јовановић, „Илегални путеви“, 76.

па је 1940. дрога из њихове фабрике заплењена на бродовима који су пристали у једну мексичку луку.⁴⁶

Епилог

Доступни извори и литература не пружају основу за потпу-ну реконструкцију рада овог предузећа током Другог светског рата, али је из неколико докумената Министарства народног здравља ДФЈ и Министарства индустрије ФНРЈ познат епилог. Феномен „флуидног идентитета“ који се повија пред захтевима постављених пословних циљева и прилагођава брзим променама државних ентитета сликовито су демонстрирали Огњановићи. Своју ванредну моћ адаптације испољили су и под бугарском окупацијом када су, променивши своје презиме и назив фирме (*Българска фабрика алкалоиди С. и Ф. Огњанови, Скопје*), наставили да послују за потребе сила Осовине. Неколико писаних извора указује на то да је скопска фабрика радила „под својом слободном управом“ и током ратних година лиферујући алкалоиде и препарате опијума „разним апотекама и дрогеријама у Бугарској“. Истина, није било података о укупној вредности производње „пошто фабрика не поседује књиге бив. сопственика који се налазе у затвору“, како је тврдио потписник анкете о имовинско-правном статусу подржављеног предузећа.⁴⁷

Да је фабрика радила и почетком рата, потврдили су чиновници Одељења за спољну трговину Комесарске владе Милана Ађи-мовића који су јуна 1941. приликом усељења у зграду у Кнеза Милоша 14 у Београду пронашли неколико пакета дроге који су били заплењени након доношења Закона о опојним дрогама (децембар 1938) и потом ускладиштени у просторијама Министарства трговине и индустрије. Органи квислиншке управе су пронађене пакете уступили београдској Општој државној болници, изузев пет кеса хероина за које се спекулисало да потичу из Турске или Скопља, „где се производња ових дрога обавља“.⁴⁸

46 Јовановић, „Илегални путеви“, 78, 85.

47 АЈ, 17-43-43, досије 10, Упитник, 2.

48 Историјски архив Београда, Фонд Управе града Београда – Одељење специјалне полиције, кутија 590, писмо Одељења специјалне полиције Одељењу за спољну трговину Министарства народне привреде, 29. 3. 1944. - На уступљеној фотографији овог документа захваљујемо се др Радету Ристановићу.

На сличан начин можемо претпоставити како је скопска фабрика све до 1943. снабдевала сировим опијумом апотеке и фабрике са простора Независне Државе Хрватске. Наиме, почетком септембра 1942. загребачко предузеће *Remedia* је као заступник фабрике алкалоида у Храстнику (која је током окупације преименована у *Fabrik Chemischer Produkte in Hrastnigg A. G. Eichtel-Untersteiermark*) затражило увоз 1.000 кг сировог опијума из „Бугарске“ (Скопља?) који би му прерадила словеначка фабрика и потом јој проследила добијене алкалоиде – морфин и кодеин.⁴⁹ Крајем новембра исте године Министарству народног господарства НДХ стигао је захтев за обезбеђење годишњих потреба од 1.500 кг сировог опијума и 300 кг његових алкалоида. Пошто је изражена сумња у могућност увоза из Немачке и Италије, а нарочито Швајцарске која је према одредбама конвенције о ограничењу досегла максимум годишњег извоза у НДХ, предложено је да се као „једина могућност“ сирови опијум увезе из Бугарске а потом преради у *Државном заводу за производњу лекова Плива*, односно код фирме *IFa* у Загребу.⁵⁰

Нове власти су по ослобођењу Југославије веома брзо решиле судбину скопске фабрике коју су затекле под називом *Македонска фабрика за алкалоиди Ф. и С. Огњановски*.⁵¹ Напрасна македонизација презимена, самим тим и назива предузећа након бугарске капитулације није могла прикрити природу њихове десетогодишње делатности па су тако браћа Огњановић завршила у затвору, овога пута као „слуге окупатора“. Са друге стране, Повереништво за народно здравље Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) наложило је крајем новембра 1944. Антифашистичком собрању народног ослобођења Македоније (АСНОМ) да „ради осигурања залиха лекова“ формира уред за скупљање, чување и продају опијума „а под чију би контролу спадао и рад фабрике алкалоида Браће Огња-

49 Хрватски државни архив, Загреб (ХДА), Фонд 226 – Министарство здравства и удружбе НДХ, Главно равнатељство за здравство, број 61.413/1942, Мг. Рн Аугуст Тугосл. (*Remedia*) Министарству здравства НДХ 4. рујна 1942. и Министарству хрватског домобранства НДХ 8. рујна 1942. - Захваљујемо др Никици Барићу на копијама докумената из Хрватског државног архива.

50 ХДА, фонд 226, број 74.721/1942, ГРЗ за МНГ НДХ, 25. студени 1942. - Као компензациона роба предложена је каустична сода.

51 АЈ, 17-43-43, досије 10, Упитник, 1. - Осим што је назив фирме македонизован, извршена је инверзија иницијала па је тако Филипово име завршило на првом месту.

новића у Скопљу“. Будући да су залихе лекова биле минималне, захтевана је хитна акција.⁵²

Стога је НКОЈ већ почетком марта 1945. дао инструкције АСНОМ-у како поступити у случају фабрике Огњановића, при том их упућујући на дипломираног фармацеута Владимира Кушевића и „другарицу“ мајора Јелу Жунић, а све на основу претходног споразума са „другом Андрејевом“. Према овим упутствима АСНОМ је требало да донесе одлуку о национализацији фабрике Огњановића и њеном „уступању“ Повереништву за народно здравље НКОЈ. Међутим, изражена је сумња у власничке односе у фабрици „јер се прича да унутра имаде и жидовске имовине, која је по одлуци НКОЈ-а потпала у власништво и надзор државе“.⁵³ Стога је предложено да се не одређује одмах цена већ да делегати Повереништва преузму фабрику „по инвентару“ а да се потом одреди заједничка комисија која би утврдила услове откупа. Заједно са скопском фабриком НКОЈ-у је требало продати и све сировине као и готове производе – алкалоиде. Такође, људима из АСНОМ-а је поручено да кадровски помажу делегате Повереништва („да им предложите повјерљива стручна лица, одана народноослободилачком покрету, која би ушла у привремену управу предузећа и управљала с њим у име Повјереништва здравља НКОЈ-а“). Делегати Повереништва су добили овлашћења да преговарају са привредним стручњацима АСНОМ-а о засејавању „што већих површина маком“ и да унапред одреде услове откупа опијума, повољне за македонско становништво а који би обезбедили довољно опијума за наредну сезону. На крају, помоћник повереника за народно здравље НКОЈ је замолио АСНОМ да одреди једног делегата за Главну управу медицинске производње (Гумпро-Београд) које је требало да управља читавом хемијском и фармацеутском индустријом у Југославији.⁵⁴

52 АЈ, Фонд Министарство народног здравља ДФЈ/ФНРЈ (671), фасц. 10, арх. јед. 18, л. 192, повереник за здравље НКОЈ Антифашистичком собрању народног ослобођења Македоније, бр. 192, 29. 11. 1944.

53 Пословима откупа и извоза македонског сировог опијума деценијама је руководила породица солунских Јевреја Шалом заједно са својим агентима у Скопљу, иначе већницима Вардарске бановине – Менахемом Левијем и Салватором Мусафијом. Није познато да ли је помоћник повереника за здравље НКОЈ можда мислио на власнички удео неког од њих или на браћу Ледерер из Чоке која су Огњановићима финансијски помогла приликом основања фабрике.

54 АЈ, 671-10-18, помоћник повереника НКОЈ руководству АСНОМ-а, бр. 40, 5. 3. 1945.

Коначно, решењем владе ДФЈ од 22. јуна 1945. године⁵⁵ фабрика Огњановића са седамнаест радника (од којих је само један имао високо образовање)⁵⁶ је подржављена и њоме је у почетку управљало поменуто тело савезног министарства здравља (Гумпро). У *Државној фабрици „Алкалоид“, Скопје*⁵⁷ која је формално „прешла поклоном у државно власништво“, затечени домаћи капитал износио је 2,85 милиона динара, док је ново осигурање предузећа на суму од 13,5 милиона динара извршено децембра 1945. код Државног завода за осигурање и реосигурање.⁵⁸ У годинама идеолошког и друштвеног дисконтинуитета са капиталистичком Југославијом, ново државно предузеће *Алкалоид-Скопје* се, ослобођено баласта непријатне пословне прошлости, окренуло освајању домаћег и страног тржишта под сасвим другачијим политичким и економским околностима.⁵⁹

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије (АЈ): Фонд Министарство индустрије ФНРЈ (17); Фонд Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (65); Фонд Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви 1927–1940, Деловодни протоколи (159); Фонд Посланство Краљевине Југославије у САД – Вашингтон (371); Фонд Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду 1923–1945 (411); Фонд Министарство народног здравља ДФЈ/ФНРЈ (671).
- Историјски архив Београда (ИАБ). Фонд Управа града Београда - Одељење специјалне полиције.
- Хрватски државни архив Загреб (ХДА). Фонд Министарство здравства и удружбе НДХ (226).
- National Archives at College Park, Maryland (NACP). Record Group: General Records of the Department of State (59), Division of Far Eastern Affairs, “Name files of suspected narcotics traffickers, 1927–1942”.

55 Истога дана донето је и решење бр. 9 Председништва Народне владе Македоније на основу кога је фабрика Огњановића постала државно предузеће. АЈ, 17-43-43, досије 10, Упитник, 1.

56 *80 years Alkaloid Skopje*, 28–29.

57 АЈ, 17-43-43, досије 10, Упитник, 1.

58 АЈ, 17-43-43, досије 10, Упитник, 2–3. У прилогу се наводи да је приложен и биланс дуговања фабрике али га у наведеном досијеу нема.

59 У прве две године након подржављења фабрике њоме су управљали Кирил Хаџи Томов, Венцеслав Павлов и Никола Илиев. *80 years Alkaloid Skopje*, 138–139.

Литература

- Бецић, Иван М. „Банка `Стара Србија`“. *Зборник радова Филозофског факултета* XLIV (1/2014), (Косовска Митровица, 2014), 409–428.
- Valentine, Douglas. *The Strength of the Wolf: The Secret History of America's War on Drugs*. London–New York: Verso, 2004.
- Virijević, Vladan, Zdravko Deletić. „The Central Bureau of Opium in Constantinople: the Segment of Yugoslav-Turkish Economic Relations between the Two World Wars“. *Teme. Časopis za društvene nauke*, vol. XL/2, (Niš, 2016), 597–612.
- Влајинац, Милан. *Историја производње памука*. Београд: Штампарија „Св. Сава“, 1927.
- Vrgoč, Antun. „Das mazedonische Opium“. *Archiv der Pharmazie*, vol. 267, issue 5 (1929), 352–370. doi: 10.1002/ardp.19292670503
- Јовановић, Владан. „Илегални путеви југословенског опијума између два светска рата“. *Годишњак за друштвену историју* 3/2016, 65–88.
- Јовановић, Владан. „Македонски опијум: о финансијским и политичким размерама феномена (1918–1941)“. *Годишњак за друштвену историју*, год. XVI, св. 3/2016, 69–79.
- Качева, Алла, Славица Христова, Татјана Ѓорѓиовска. *Градом Скопје и формирањето граѓанска класа во периодот меѓу двете светски војни (1918–1941 год.) – од етнoлошки аспект*. Скопје: Музеј на град Скопје, 2002.
- Kukoleča, Stevan. *Karteli i njihov značaj za jugoslovensku privredu*. Beograd: Štamparija „Globus“, 1939.
- Маневић, Тодор. „Опијум – злато Јужне Србије“. *Јужни преглед* 5, (Скопље, 1936), 183–186.
- Обрадовић, Драган Ђ. „Антропогеографска испитивања севернобанатског села Бочара по моделу Војислава С. Радовановића“. *Демографија. Међународни часопис за демографска и остала друштвена истраживања*, књ. 12, (Београд, 2015), 119–134.
- Надка, Ahmed. „Forty years of the campaign against narcotic drugs in the UAR“, *UNODC Bulletin*, 1. 1. 1965. Datum pristupa 20. 2. 2017. https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1965-01-01_4_page002.html.
- Чучкович, Михајло. *Опиумско питање и изгледи на преоријентацију привреде Јужне Србије*. Скопље: Културна лига, 1939.

Електронски извори

- *Advisory Committee on Traffic in Opium and Other Dangerous Drugs, Annex to documents*, Geneva, League of Nations, 23 July 1936, 7. Datum pristupa 14. 8. 2017. <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/398343/unodc0032b.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- *80 years Alkaloid Skopje: Health above all*. Skopje: Alkaloid AD, 2016. Datum pristupa 8. 1. 2018. <http://www.alkaloid.com.mk/content/Pdf/Alkaloid-monografija-80-godini.pdf>
- Jankov, Vlastimir. „Banatski sir i na astalu Bele kuće“ (19. decembar 2016). Datum pristupa 20. 8. 2017. <https://mojbecej.rs/banatski-sir-na-astalu-bele-kuce/>
- Pašić, Slobodan. „Vojvođanske priče: Bočar – selo sa tri dvorca“. *Večernje novosti*, 9. novembar 2016. Datum pristupa 6. 11. 2017. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:634069-Vojvodjanske-price-Bocar---selo-sa-tri-dvorca>
- *Trafic de l’opium et autres drogues nuisibles, Rapports annuels des gouvernements pour 1938 Yougoslavie*, C. 59. M. 54. 1940. xi. [O.C./A. R. 1938/105], Société des nations, Genève, le 23 avril 1940, Datum pristupa 14. 8. 2017. http://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-59-M-54-1940-XI_FR.pdf

Summary

Vladan Jovanović

The Ognjanović Brothers` Alkaloid Factory in Skopje, 1936–1945

Abstract: This article attempts to reconstruct a controversial development of *Yugoslav Alkaloid Factory S & F Ognjanović* in Skopje during the late 1930s, which has been renamed to *Alkaloid-Skopje* soon after the nationalization took place in June 1945. By using the unpublished archival material, I will try to present the unusual professional transformation of the Ognjanović brothers – from the dairy industrialists to the leading (legal) opium processors in the Balkans. I will also show how the intensity of their illicit activities has rapidly deteriorated Yugoslav-American economic relations, obstructing the legal export in the United States whose pharmaceutical factories were the main consumers or the Yugoslav raw opium.

Key words: opium, alkaloid factory, heroin, smuggling, Skopje, Kingdom of Yugoslavia

The documents from the sessions of the Opium Advisory Board of the League of Nations in Geneva and the Ministry of Trade and Industry and Yugoslav diplomatic representations in Turkey and Washington were used to reconstruct the unusual business transformation of brothers Sofronije and Filip Ognjanović from western Macedonia, the producers of cheese and dairy products who became the leading (legal) opium processors. However, the involvement of their Skopje-based *Yugoslav Alkaloid Factory S & F Ognjanović* in illegal production, covering up of official data and unscrupulous smuggling of opium derivatives (morphine, heroin and codeine), even across the Atlantic Ocean, have contributed to the general criminalization of this profitable economic branch. At the same time, the intensity of their illegal activities led to tightening of Yugoslav-American relations, threatening the export of Macedonian opium to the United States. Given that US pharmaceutical factories purchased almost the entire annual production of Yugoslav raw opium (99%), the Privileged Association for the Export of Agricultural Products (PRIZAD) demanded that the alkaloid factory in Skopje be banned from further operations. Despite the arrest of Sofronije Ognjanović and the seizure of heroin, his fac-

tory in Skopje also became a target of the cartel of European opium processors because it continued to export morphine below the market price, thus jeopardizing the dominant position of the Yugoslav opium on the US market. Due to the growing threats of US diplomacy and dissatisfied European customers, Yugoslavia has tightened its opium legislation, which, in the wake of the Second World War, led to significant suppression of illegal production and opium smuggling. Notwithstanding the fact that it caused serious international incidents, the Skopje alkaloid factory continued to operate with a state license, and in the beginning of 1939 founded a cartel of domestic opium processors with the factory in Hrastnik for the joint appearance on the domestic and foreign markets. The alkaloid factory in Skopje also operated during the Bulgarian occupation, and after the liberation and nationalization in June 1945 continued its operations as a state-owned company *Alkaloid-Skopje*.